
В.М. Канищева

мол. наук. співроб.

Видавничого дому "Академперіодика" НАН України

e-mail: kanisheva@nas.gov.ua

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ІДЕНТИФІКАТОРІВ НАУКОВИХ ВИДАНЬ *

Традиційними ідентифікаторами наукових видань є авторський знак, Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК) та Універсальна десяткова класифікація (УДК). До цього часу в Україні паралельно використовувалися дві класифікаційні системи: ББК та авторський знак застосовували для книжкових видань, УДК — для книжкових і продовжуваних видань, статей у наукових періодичних виданнях, авторефератів дисертацій.

Авторський знак — один із основних елементів вихідних відомостей друкованого видання, покликаний насамперед полегшити роботу бібліотечних установ і бібліотекарів, уведений відомим фахівцем бібліотечної справи Л. Хавкіною у 1916 р. Складається з літери та двох цифр. Літера — перша літера прізвища автора або назви книги. Цифри визначаються за спеціальними авторськими таблицями, у яких кожній послідовності з декількох перших літер прізвища автора чи назви книги (якщо авторами книги є більш ніж три людини або авторів немає) відповідає двозначне число.

ББК — ієрархічна класифікаційна система комбінаційного типу, радянська розробка 1960-х рр., заснована на системі таблиць ідентифікаторів і призначена для організації бібліотечних фондів, систематизації каталогів і картотек. Методологічна основа класифікації — ділення по видах наук і явищах дійсності, на принципі їхньої субординації і розвитку. Має офіційний статус у Росії. А в Україні подеколи виникала дискусія щодо недоцільності застосування ББК як не міжнародної, чужої системи. Зрештою нещодавно цю класифікацію в Україні скасовано з метою систематизації вітчизняної видавничої продукції відповідно до міжнародної кла-

---

* *Це інформаційне повідомлення було виголошено на конференції на прохання учасників. Підготовлено за матеріалами відповідних нормативних документів і методичних рекомендацій, розміщених на веб-ресурсі ДНУ "Книжкова палата України імені Івана Федорова" (<https://www.ukrbook.net>).*

сифікаційної системи (постанова Кабінету Міністрів України від 22.03.2017 № 177 "Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації").

Універсальна десяткова класифікація — бібліотечна класифікація документів, розроблена Міжнародним бібліографічним інститутом у 1895—1905 рр. на основі "Десяткової класифікації" американського бібліотекаря Дьюї, яку широко використовують у всьому світі. В основу її структури покладено принцип десяткових дробів, який дає змогу безмежно розширювати її шляхом додавання нових цифрових позначень до наявних, не змінюючи класифікаційну систему в цілому. Для позначення рубрик застосовують арабські цифри, зрозумілі в усіх країнах, що робить УДК загальнодоступною міжнародною системою. Індеси УДК побудовані так, що кожна наступна цифра, що приєднується до індексу, не змінює попереднє значення, а лише уточнює, позначаючи конкретніше поняття.

Історія запровадження цієї класифікації в Україні розпочалась ще у 1920—1930-ті рр. силами фахівців Українського наукового інституту книгознавства, але була зупинена сталінськими репресіями. Нині УДК застосовується і розміщується у виданнях на підставі та відповідно до вимог Державного стандарту України (ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості").

Для науковців інформативнішими та простішими є тематичні класифікатори, яких існує багато з різних галузей науки (*JEL* в економіці, *PACS* у фізиці тощо). Але універсальним класифікатором попри все поки що залишається УДК. Таблиці УДК призначені для систематизації творів науки, літератури і мистецтва, періодичного друку, різних видів документів, пошуку інформації та організації фондів документів з усіх галузей знань у бібліотеках, видавництвах, інформаційних центрах тощо. Міжнародним еталоном УДК є англomовна база даних *Master Reference File (MRF)*, яка налічує близько 70 000 класифікаційних рубрик. УДК охоплює всі галузі людських знань. Її розділи органічно пов'язані між собою, і зміни одного розділу вимагають змін в інших розділах.

Оновлення УДК здійснюється щорічно, і це дає змогу підтримувати систему в актуальному стані та відображати всі зміни, події та явища, які відбуваються у світі. Близько 130 держав світу використовують УДК (30 з них застосовують її як основну класифікаційну систему). Таблиці перекладено більше ніж 50 мовами (стандартний чи скорочений варіанти). Переклад таблиць УДК українською мовою здійснювала Книжкова палата України. І тепер ці таблиці є не тільки україномовними, а й українізованими.

Індекс УДК визначають за темою (змістом) видання. Їхнє основне завдання — максимально точно відобразити зміст видання та забезпечити у подальшому його швидкий та легкий пошук не тільки в Україні, а й у світі (але лише за умови, що індекс визначено правильно). Індексунання документів за УДК здійснюється в межах спеціально розроблених принципів, положень і правил — на основі методики індексування.

За десятковою системою всю сукупність знань розділено на десять основних класів:

- 0 Загальний клас
- 1 Філософія. Психологія
- 2 Релігія. Теологія (богослов'я)
- 3 Суспільні науки
- 4 (вільний з 1961 р.)
- 5 Математика. Природничі науки
- 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка
- 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт
- 8 Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство
- 9 Географія. Біографії. Історія

Кожен із цих класів поділено на десять розділів, які, у свою чергу, поділяються на десять підрозділів тощо. Для полегшення читання і для кращої наочності після кожного третього знака ставиться крапка.

Таблиці УДК розподілені на основні та допоміжні. Основна таблиця містить поняття з усіх галузей науки, техніки, мистецтва тощо. До допоміжних таблиць належать поняття, що повторюються, спільні для всіх чи багатьох розділів (загальні визначники), або ті, що застосовані лише в одному розділі (спеціальні визначники), які роблять систему УДК гнучкою. Це дає змогу багатоаспектно розкривати зміст матеріалів за допомогою комбінування індексів. Застосування визначників безмежно розширює можливості класифікації та відкриває нові для детального класифікування матеріалу.

Крім того, до УДК належать алфавітно-предметний покажчик, методичні вказівки до багатьох розділів, а також знаки, за допомогою яких здійснюється побудова індексу.

Визначники використовують для подальшої деталізації індексу, відображаючи якісні характеристики документів або властивості предмета з певної точки зору, вони уточнюють, звужують ту чи іншу тему. Визначники приєднують до основного індексу за допомогою знаків (символів), характерних для конкретного визначника (крапка, дужки, дефіс, лапки тощо).

Існує дві групи загальних визначників: незалежні та залежні. У разі необхідності незалежні визначники, а саме визначники мови, форми, місця, народів та часу, можна використовувати як самостійні індекси, зокрема, якщо потрібно визначити тільки аспекти місця під час складання картотеки.

УДК має великий набір знаків (символів). Їхнє основне призначення — фіксування відношень між поняттями, що відображені у документах, і утворення правильного пошукового образу, що забезпечує повноту і точність пошуку інформації.

Знак приєднання + (плюс) означає наявність в документі двох і більше незалежних одна від одної тем або формальних особливостей. Його застосовують для об'єднання як основних індексів, так і визначників. Знак має властивість зворотності. Це означає, що індекси зі знаком "плюс" можна писати

у будь-якому порядку. Індокси, утворені знаком приєднання, називаються складеними. Знак "плюс" застосовують в усіх розділах таблиць УДК.

Знак поширення / (навскісна риска) призначений для скорочення умовних позначень зі збереженням логічності поділу і для узагальнення ряду послідовних індоксів, які не мають у таблиці загального (родового) індоксу. Застосування знака поширення призводить до розширення значення індоксу УДК. Завдяки цьому знаку відбувається злиття кількох окремих понять, розміщених одне за одним, у загальне. Цей вид об'єднання індоксів є незворотним. Індекс зі знаком поширення називається складним.

Знак відношення : (двокрапка) об'єднує між собою індокси двох понять (предметів, тем), взаємопов'язаних за суттю; при цьому утворюється складений індекс зі значенням, яке не збігається зі значенням кожного з них окремо, — якісно новий індекс. "Двокрапка" є потужним інструментом, проте досить невизначеним, бо вказує, що відбувається зв'язок, але не вказує ні на тип зв'язків, ні на їх послідовність. Складені індокси з двоокрапкою можуть бути зворотні (інверсовані).

Знак подвійного відношення :: (подвійна двоокрапка) закріплює певний порядок двох і більше компонентів у складеному індоксі, що робить його незворотним. Він має важливе значення для машинного пошуку, централізованої каталогізації.

Квадратні дужки [...] — знак, який використовують у складних та складених індоксах усіх розділів УДК. За квадратні дужки виносять визначники, що є спільними для двох і більше індоксів, а також виносять індекс, який повторюється. Квадратні дужки використовуються також для запобігання непорозумінь у деяких комбінаціях з двоокрапкою. Коли в індоксі є два й більше знаки відношення, і необхідно показати, що один з індоксів стосується сукупності інших, теж використовують квадратні дужки.

Якщо індекс зі знаком відношення або зі знаком приєднання не можна вмістити в один рядок, то необхідно перенести його на наступний, при цьому обов'язково повторювати знак + або :, який стоїть перед наступним індоксом.

В УДК є ще один засіб деталізації — це підрозділення за аналогією, тобто паралельне підрозділення. У таблицях воно позначається "підрозділяти як". Застосування такого виду підрозділення базується на формальному збігу основи двох і більше розділів. Паралельне підрозділення подано як примітку до багатьох розділів основних і допоміжних таблиць. Підрозділення за аналогією значно скорочує обсяг таблиць та зумовлює використання в УДК мнемоніки.

Методичні настанови, розміщені в усіх розділах основних таблиць, вказують на подальший розподіл за допомогою застосування різних засобів та заходів. Вказівки у допоміжних таблицях розкривають призначення кожного виду визначників і знаків та характеризують методи їхнього використання. Методичні вказівки можуть бути примітками, перехресними посиланнями, інструкціями або прикладами комбінування.